

Лекції з курсу «Безпека від кримінальних загроз»

Лекція 11. Кримінальні загрози в соціальній та соціокультурній сфері життя суспільства

План

1. Соціальні зміни як фактор криміналізації українського суспільства.
2. Соціокультурні зміни в пострадянській Україні.

Література:

1. Пахомов Ю., Пахомов С. Ситуація в Україні: предкризис, кризис, посткризис. *Економічний часопис – XXI*. 2009. № 7-8. С. 3-6.
2. Skvorets V., Kudinov I. Socio-cultural transformation of post-Soviet Ukraine. *Skhid*, Vol.1(2), May-June 2021, p. 33-41. *Схід : аналіт.-інформ. журн.* / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, Укр. культурологічний центр. Київ: Т. 1(2), травень-червень 2021, С. 33-41.
3. Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. Київ: ТОВ «Бізнесполіграф», 2011. 448 с.
4. Шульга М. Збій соціальної матриці: монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. 284 с.
5. Черняк В.К. Посткризова економіка: капіталізм з «людським обличчям». *Економічний часопис – XXI*. 2010. № 1-2. С. 17. URL : <http://www.nbu.gov.ua/portal/soc.../5-Cherniak.pdf>

1. Соціальні зміни як фактор криміналізації українського суспільства

Економічна ситуація, що склалася в Україні в 90-х роках ХХ ст., сформувала *соціальні, ідеологічні, психологічні, духовно-моральні та політичні детермінанти злочинності*, що стали визначальними у криміналізації українського суспільства.

Соціальні детермінанти злочинності в узагальненому вигляді постають як сукупність таких факторів:

1) Різке і прогресуюче **зниження рівня життя основної частини населення** за сформованої в радянські часи тенденції до його підвищення та *психологічної готовності людей лише до цієї тенденції*.

2) **втрата державою внаслідок приватизації більшої частини своєї власності, що зумовило різке скорочення соціальних функцій, спрямованих на відтворення соціальної сфери на користь всього населення** на основі рівної та безкоштовної доступності базових соціальних благ для населення (освіти, охорони

здоров'я, забезпеченого відпочинку і т.д.) враховуючи індивідуальні особливості людей (статі, віку, стану здоров'я, заслуг перед суспільством і т.д.).

3) **Комерціалізація соціальної сфери** (широке поширення платних освітніх, медичних, дозвільних послуг та ін.).

4) **Необґрунтовано різке розширення людей за рівнем доходів та загалом за рівнем життя з подальшим формуванням у них різних уявлень про соціальну та економічну політику в суспільстві, а також перспективах розвитку країни.**

5) **Масштабне безробіття**, перш за все серед активної частини населення, за відсутності соціальної підтримки від держави та перспектив відкриття нових робочих місць у легальній економіці.

6) **Поширення зайнятості населення в тіньовому секторі економіки** за відсутності будь-якої правової захищеності та соціального пакету найманого працівника (трудового або громадянсько-правового договору між роботодавцем та працівником, соціального страхування, легальної зарплати, пенсійних відрахувань).

Наслідки такої соціальної політики держави в 90-х роках ХХ століття: 1) масове поширення в Україні соціальних хвороб (безробіття, безпритульність, бідність, алкоголізм, проституція, злочинність); 2) масова маргіналізація населення; 3) формування соціальної напруженості та соціальних конфліктів у суспільстві; 4) поширення деструктивних протестних настроїв серед населення; 5) формування соціальної бази зростання злочинності; 6) залучення значної частини населення до тіньового сектору економіки; 7) масова трудова міграція за межі України.

За експертними оцінками низки соціологів, психологів та політологів, процес наростання відчуження населення не лише від власності, а й від результатів своєї праці може призвести не тільки до стагнації державного управління, а й до втрати життєздатності держави. **М. Фрідмен** у цьому контексті зазначав, що *працюючий інститут держави – це умова, без якої вільна економіка просто неможлива*. Адже ринкова економіка без організації професійної діяльності, без професійного управління, без дотримання закономірностей, без включення до економічних, політичних та соціальних процесів широких верств населення перестає бути такою і стає за визначенням *олігархічною*.

2. Соціокультурні зміни в пострадянській Україні

Е. Гідденс визнав вивчення співвідношення між соціальним відтворенням і трансформацією як соціологічну проблему. *«Соціальне відтворення показує, яким чином суспільство «підтримує своє життя» в часі, трансформація означає зміни, до яких схильні суспільства»*. Осмислення проблеми соціального (суспільного) відтворення знайшла відображення в концепції життєустрою народу і концепції соціальної матриці. *Життєустрій народу* – це поняття, що позначає історично утворений порядок взаємозв'язку людини, природи і суспільства, що забезпечує інтеграцію суб'єктів життєдіяльності в соціоісторичний організм і відтворення останнього як органічної цілісності, яка ґрунтується на процесах, що включають відтворення людини, економічної системи, соціальної структури, політичної системи, техносфери, соціокультурної сфери та способу життя соціальних суб'єктів.

М. Шульга ввів поняття *соціальна матриця*, під якою розумілася парадигма буття соціуму. *Соціальна матриця* розглядається як базисна структура соціальних відносин, які забезпечують даний тип існування суспільства або його спосіб життя. В ній втілені засади соціального порядку даного суспільства. Матриця являє собою приховану парадигму принципів діяльності та мислення, форму реакцій, що спираються на колективні міфи і традиції. Вона є результатом тривалої еволюції певного соціального організму, формується під впливом багатьох факторів природного і соціального середовища. *Матриця постає глибинною основою стійкої системи практик суспільства, які забезпечують відтворення останнього в природному та соціальному середовищі*. Соціальна матриця включає в себе модель ставлення до навколишнього світу, способи і форми його освоєння, що історично склалася в даному суспільстві. *На основі усталених соціальних практик формується картина світу, уявлення про головні риси світопорядку і розуміння сенсу відносин між його соціальними структурами*. Ці уявлення становлять *ядро культури даного суспільства*, яке підтримується й відтворюється протягом історичної епохи.

В процесі переходу до незалежності правлячі кола України проголосили курс на проведення ринкових реформ і демократизацію життя країни, але шлях, на який вони спрямували рух суспільства, призвів до результатів, які виявилися далекими

від очікувань та сподівань більшості громадян України. Лауреат Нобелівської премії **Джозеф Стігліц** писав: «Для більшості мешканців колишнього Радянського Союзу економічне життя за капіталізму виявилось навіть гіршим, ніж про нього казали старі комуністичні вожді. Перспективи майбутнього похмурі. Середній клас зруйновано, створено систему «кумівського» й мафіозного капіталізму, а єдине досягнення – запровадження демократії з важливими свободами, включно зі свободою преси – виявляється в кращому разі недостатньо міцним...»

У 2009 р. **Ю. Пахомов**, оцінюючи стан українського суспільства констатує, що *фундаментальним джерелом кризових потрясінь у нашій країні є, безумовно, не тільки економіка, але й багатолітня, яка посилилася саме в останні роки, деградація всього суспільства*, особливо внаслідок всеохоплюючої корупції, що стала основним регулятором економічних процесів. В результаті відбулося падіння моралі та затухання енергії творення, а також руйнування соціальної сфери і підрив духовних основ розвитку соціуму. Свідченням абсолютного регресу країни є й той унікальний факт, що Україна на відміну від інших пострадянських держав за 18 років свого існування так і не досягла (мінус 20 %) свого ж економічного потенціалу 1991 р.

Державна соціальна політика – це цілеспрямована, системна діяльність держави з узгодження інтересів різних соціальних груп у сфері виробництва, обміну, розподілу та споживання продуктів виробництва, а також інтересів окремої особи з колективними цілями суспільства.

Науковці доводять, що *головною функцією соціальної сфери є функція соціального відтворення різних верств і груп населення як суб'єктів історичного процесу, а також їх всебічного життєзабезпечення*. Ця функція одна – з найважливіших для буття суспільства.

Результатом соціальної політики держави є зміна соціальної структури. В Україні з 1988 до 2001 р. чисельність вищих прошарків скоротилася з 19,3% до 2%, середніх – із 75% до 9,8%, а нижчих – зросла від 5,7% до 88%. Таким чином, в результаті реформ в Україні *на зміну соціальній структурі, основу якої становили середні верстви населення, прийшла соціальна структура, в якій абсолютну більшість населення становлять бідні*.

У 2010 р. **В. Черняк** навів чітку *характеристику розподілу національного багатства* в Україні: «Структуру розподілу національного багатства в українському суспільстві можна представити таким чином: 5% найбагатших і багатих людей володіють 65% багатства, 60% бідних і найбідніших людей – 5%, середній клас (35% населення) володіє 30% багатства». Науковцями встановлено, що *зміни в соціальному становищі (а тим більше зміни в соціальному статусі) особи чи соціальної групи, породжують серйозні зміни в її культурі*.

М. Шульга зазначає, що вкрай низькі життєві ресурси населення зумовлюють *специфічний спосіб життєдіяльності, який називається виживанням*. В умовах дефіциту життєвих ресурсів людина спрямовує, концентрує наявний у неї життєвий потенціал на задоволення безпосередніх, базових потреб – у їжі, одязі, утриманні житла і відмовляється від інших. Уся життєдіяльність людини зосереджена навколо того, щоб відтворити себе фізично і допомогти це зробити своїм близьким, щоб задовольнити найпростіші, найнеобхідніші соціальні потреби. Тобто вона не може задовольняти інші потреби (культурні, дозвіллеві, креативні, пізнавальні, потреби в повноцінному підтриманні й відтворенні здоров'я). *Виживання* – це такий тип поведінки, коли будь-які перспективні поведінкові стратегії відкладаються, а все зосереджується на нагальних, безпосередніх завданнях.

Таким чином, в пострадянському українському суспільстві відбулися важливі зміни в соціальній сфері, соціальній структурі населення, розподілі національного багатства, що *змінили напрямок його руху із домінування соціального розвитку на переважання соціальної деградації*. Відбулася зміна соціальної матриці відтворення українського суспільства: *від домінування культури середніх верств населення відбувся перехід до поширення культури бідних, основною ознакою якої є боротьба людини за виживання*.

Наведені соціальні та соціокультурні зміни в пострадянському українському суспільстві сформували соціальне середовище і духовну атмосферу, що виявилися вкрай сприятливими для криміналізації суспільного життя.